

HATÂBE
(الخطابة)

Zanniyât veya makbûlâtan oluşan
akli delil,
mantıktaki beş sanattan biri.

Sözlükte "bir topluluğa hitap etmek" anlamına gelen *hatâbe* (*hatâbet*), mantık ve kelâm terimi olarak "zanniyât veya makbûlâtan oluşan kıyas" diye tanımlanır. Zarurî bilgi ifade eden kesin akî delilleri (burhan) anlamaktan âciz olan halk kitlelerini ikna etmek amacıyla kurulan hatâbî kıyaslar, insanların çoğunluğu veya bir bölümü tarafından kabul edilen hükümlere ve söylediklerinin doğru olduğu düşünülen âlimlerle müşidlerin sözlerine dayanan öncüllerden oluşur. Aristo'nun mantığa dair eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesiyle İslâm kültürüne intikal eden hatâbe (bk. HİTÂBET), daha çok halkı hem dinî hem dünyevî konularda faydalı işler yapmaya ve zararlı işlerden uzaklaştırmaya teşvik etmek için hâtiplerin geliştirdikleri delillerden ibaret kabul edilir.

Hangi konuda olursa olsun insanların istenen hükümleri tasdik edip benimsemesini sağlamaya yarayan hatâbî kıyaslar ikna etme gücü açısından farklılık arzeder. Aristo geleneğine uyan İslâm düşünürleri bir kısmı güçlü bir kısmı da zayıf olabilmeyen hatâbî kıyasların, katı bir tassup içinde bulunmayan ve delillerin muhtevasını eleştirecek seviyenin altında kalan muhatapları ikna etse bile kesine yakın bir zannî bilgi dahi ifade etmeyeceğini kabul edip hatâbeyi kesinlik açısından cedelî kıyaslardan sonraki bir derecede görmüşlerdir. Hatâbe, tıpkı cedel gibi Fârâbî tarafından "karışık burhan" diye adlandırılan delilleri kapsamına almakla birlikte yine de cedelden farklıdır. Zira cedel, realiteye uygunluğu aykırılığından daha az olan bir delil niteliği taşıdığı halde hatâbe iki tarafı birbirine eşit olan bir delil mahiyetindedir (Salîbâ, I, 532).

Gazzâlî, Kur'an delillerinin hem çocuklara hem de yetişkinlere fayda veren su gibi olduğunu ve herkese hitap edici özellik taşıdığını belirtir (*İlcâmü'l-âvâm*, s. 87). İbn Rüşd, tasavvurât ve tasdikâtı anlamakta insanların üç gruba ayrıldığını, aydınların burhânî, yarı aydınların cedelî, halk kitlelerinin ise hatâbî kıyaslara dayanan delillerle irşad edilmesi gerekti-

ğini belirterek bütün insanları hakkı tasdik etmeye çağırarak Kur'an'ın terbiye sisteminde bu mantıkî çerçeveyi dikkate alan deliller kullanıldığını söylemiştir (*Faşlû'l-makâl*, s. 15, 29-31). İslâm filozoflarının yanında Fahreddin er-Râzî ve Teftâzânî gibi müteahhir dönem kelâm âlimleri de genellikle naklî delillerin hatâbî karakter taşıdığını kabul etmişlerdir. Bu fikri aynen benimseyen İsmail Hakkı İzmirli Kur'an delillerinin hatâbî olduğunu, bunların sıradan insanları ikna edebileceğini, fakat zihni aksi bilgilerle dolmuş bulunan ve delillerin muhtevasını inceleyebilecek seviyede olan kimseleri aklen tatmin etmeyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre Kur'an'da, "İnsanı ilk defa yaratan onu ikinci defa da yaratmaya muktedir" tarzında geçen dirilişle ilişkin delilin (meselâ bk. el-Kıyâme 75/37-40) tartışmacı bir kimseyi ikna edememesi mümkündür (*Yeni İlm-i Kelâm*, I, 45-46). Fakat İzmirli, bu delilin hangi itiraz karşısında ne şekilde geçersiz kalacağına dair bilgi vermemiştir. Buna karşılık Takıyyüddin İbn Teymiyye, Kur'an delillerinin zannî bilgi ifade eden hatâbî karakter taşımadığını, aksine kesin bilgi veren akî kıyaslardan oluştuğunu ısrarla savunmuştur. Ona göre Kur'an'daki darbimeseller akî kıyasları en güzel şekilde özetleyen delillerdir (*Muvâfaqatü şarhi'l-ma'kûl*, I, 44). Esasen bu tür bir yaklaşım, daha önce Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve sonraki âlimlerden Abdüllatif el-Kirmânî tarafından da benimsenmiştir (İbn Ebû Şerîf, s. 48-58; Kur'an delillerinin karakteri hakkında bk. Yavuz, s. 184-193).

Başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere İslâmî kaynaklar, hayata aktarılmayan ve davranışları müsbet yolda etkilemeyen bilgiye fazla önem vermemektedir. Buna göre bilgi ve onu sağlayacak olan delil iman ve amelî bağlantılı olacaktır. İman ve amelî oluşması için bilgisizliğin giderilmesi yanında, hatta bazan ondan önce iradenin de harekete geçmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında Kur'anî delillerin saf akıl açısından itiraz edilemez oluşu veya olmayışı büyük bir önem taşımaz. İbn Rüşd gibi filozofların karşı çıkılmaz (burhanî) zannettikleri delillerin ve bunların dayandığı mantıkî düşüncenin de sonraları bu konularını koruyamadığı bir gerçektir. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bütün delillerin hatâbî-iknâî bir karakter taşıdığını söylemek de mümkün değildir. Kur'an'daki bazı deliller eğer bu

kategoriye giriyorsa bu, delilleri dile getiren âyetlerin avamın anlayabileceği zâhiri hükümü olmaktadır. Aynı âyetlerin, zihni ve gönlü gerçeklere açık bulunan kişiler tarafından iyiden iyiye incelendiği takdirde kesinlik derecesinde istidlâller taşıdığı da görülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "h" md.; Tehânevî. *Keşşâf*, I, 404-405; Gazzâlî, *İlcâmü'l-âvâm 'an 'ilmi'l-ke-lâm* (nşr. M. el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1406/1986, s. 87; İbn Rüşd, *Faşlû'l-makâl* (nşr. Mustafa Abdülcevâd İmrân, *Felsefetü İbn Rüşd* içinde), Kahire 1388/1968, s. 15, 29-31; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 91; İbn Teymiyye, *Muvâfaqatü şahihi'l-menkûl*, Beyrut 1405/1985, I, 44; İbn Ebû Şerîf, *Kitâbü'l-Müsâmere*, Bulak 1317, s. 48-58; M. Abdürraûf el-Münâvî, *et-Tevekîf 'alâ mühimmâti't-te'ârif* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1401/1980, s. 316; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 45-46; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 531-532; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İstanbul 1983, s. 184-193; Necatî Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1986, s. 188.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

HATÂÎ
(خطائي)

Safevî Hükümdarı Şah İsmâil'in
(ö. 930/1524)
Türkçe şiirlerinde kullandığı mahlas
(bk. ŞAH İSMÂİL).

HATARAT
(bk. HAVÂTİR).**HATAY**

Akdeniz bölgesinde
merkezi Antakya şehri olan il
(bk. ANTAKYA).

HATÂYÎ
(خطايي)

Tezhip ve süsleme sanatının
ana motiflerinden biri
(bk. TEZHİP; TEZYİNAT).

HÂTEM
(bk. MÜHÜR).

HÂTEM-i NÜBÜVVET
(bk. NÜBÜVVET MÜHRÜ).